

اثر کارکردی مصرف فضاهای شهری بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: بافت مرکزی شهر زنجان) اسماعیل دویران^۱

۱- استادیار گروه آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email : a.daviran@cfu.ac.ir- Tel: 09127420345

چکیده

فضاهای عمومی با تنوع کارکردی خود همواره تولیدکننده و مصرف‌کننده سرمایه اجتماعی می‌باشند. این پژوهش باهدف بررسی کارکرد مصرف فضاهای عمومی و میزان سرمایه اجتماعی در بستر مکان، زمان و فعالیت پرداخته است تا این مهم حاصل شود که تنوع مصرف فضای شهری چگونه بر میزان سرمایه اجتماعی اثر گذار می‌باشد. روش تحقیق از نوع ترکیبی مبتنی بر روش کیفی تفسیری و کمی تبیینی می‌باشد. داده‌ها با روش مشاهده سازمان‌یافته، مصاحبه‌های موردی و همچنین تکمیل پرسش‌نامه در فضاهای عمومی مرکز شهر زنجان به تعداد ۴۷۰ نمونه انجام یافته است. متغیرهای پژوهش در برگیرنده اعتماد، انسجام، آگاهی و مشارکت اجتماعی می‌باشد. تجزیه و تحلیل داده به روش کیفی جداول تفسیری و روش کمی مبتنی بر تمرکز، پراکندگی، رادار تغییرات، مدل تعقیبی و تی ولج بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد نوع کارکرد مصرفی فضاهای عمومی اثر تعیین‌کننده در میزان سرمایه اجتماعی دارد. طوری که فضاهای عمومی خطی حرکت محور با محدودیت مکانی ایستایش، گفتگو، سرمایه اجتماعی کمتری نسبت به فضاهای عمومی جمع‌گرا با سازمان فضایی مبتنی بر نشستن و گفت‌وگو اجتماعی دارند. میان بازه زمانی مصرف فضا و کارکرد آن با میزان سرمایه اجتماعی در سطح معناداری قابل قبول ارتباط معنادار وجود دارد. طوری که مدل تعقیبی نشان‌دهنده تفاوت معنادار فضاهای عمومی مرکز شهر زنجان در میزان سرمایه اجتماعی دارد. پراکندگی سرمایه اجتماعی در رادار تغییرات به سمت پیرامون رادار (مطلوبیت) بوده که بر اساس مدل ولج این نسبت باتوجه به نوع و زمان مصرف فضا متفاوت از هم می‌باشد. نوع کارکرد فضا تعیین‌کننده نوع مصرف و به تناسب نوع مصرف اثرگذار بر سرمایه اجتماعی می‌باشد. مصرف‌کنندگان فضاهای عمومی مرکز شهر به تناسب زمانی، سرمایه اجتماعی متفاوتی را باتوجه به عملکرد فضا دارند. طوری که فضاهای با عملکرد جمعی مانند مسجدجامع و فضاهای پارکی پیرامون سرمایه اجتماعی بالاتری را در مقایسه با فضاهای خطی دارند.

واژگان کلیدی: فضا، مصرف، سرمایه اجتماعی، تفاوت، مرکز شهر

The functional effect of the use of city center spaces on social capital (Case study: the central texture of Zanjan city)

Esmail Daviran¹

1. Faculty Member, Department of Geography Education, Farhangian University, Tehran, Iran

* Email: a.daviran@cfu.ac.ir

DOI: <http://doi.org/10.22034/jprd.2024.62569.1106>

Received: July 2024, Accepted: september 2024

Abstract

Public spaces with their functional diversity are always producers and consumers of social capital. This research aims to investigate the function of public space consumption and the amount of social capital in the context of place, time, and activity. The research method is of a mixed type based on qualitative interpretative and quantitative explanatory methods. The data was collected by organized observation method, case interviews, and questionnaire completion in the public spaces of the city center of Zanjan in the number of 470 samples. The research variables include trust, cohesion, awareness, and social participation. The data analysis was based on the qualitative method of interpretive tables and the quantitative method based on concentration, dispersion, change radar, follow-up model, and T-Welch. The findings show that the type of consumption function of public spaces has a determining effect on the amount of social capital. So linear public spaces based on movement with limited space for standing, and conversation, have less social capital than collectivist public spaces with spatial organization based on sitting and social discourse. There is a significant relationship between the period of space use and its function with the amount of social capital at an acceptable significance level. So, the a posteriori model shows a significant difference in the amount of social capital in the public spaces of Zanjan city center. The dispersion of social capital in the radar of changes is towards the periphery of the radar (desirability), which according to Welch's model, this ratio is different according to the type and time of space consumption.: The type of function of the space determines the type of consumption and according to the type of consumption it affects the social capital. The users of the public spaces of the city center have different social capital according to the function of the space.

Keywords: space, consumption, social capital, difference, city center

مقدمه

تلاقی زمان، مکان و انسان شکل‌دهنده فضای جغرافیایی است. در واقع مکان‌هایی که به عموم تعلق داشته و منحصر به جنبه کالبدی و فیزیکی نبوده و با حضور انسان و فعالیت مفهوم می‌یابند با نام فضای عمومی شناخته می‌شوند (صمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۲). فضای عمومی فضایی قابل دسترس برای همه اقشار، ارائه دهنده آزادی عمل و حق موقت است، این فضاها به‌عنوان یک صحنه برای رفتار و نمایش، زمینی مشترک و بی طرف برای تعاملات اجتماعی است (Carmona et al., 2004: 3). تنوع کارکردی فضاهای شهری در مقیاس عام و فضاهای عمومی شهر در مقیاس خاص منجر به تنوع رفتار نیز می‌گردد. نوع مصرف فضا با توجه به کارکرد آن است که تبیین کننده چگونگی رفتار اجتماعی مصرف‌کنندگان فضا است. یکی از مقیاس‌های اجتماعی رفتار در فضاهای عمومی شهر، سرمایه اجتماعی است که ممکن است به تناسب نوع فضای مصرف برونده‌های مختلفی داشته باشد. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها، و شناخت هاست که مبتنی بر اعتماد سازمانی و حمایت درون و بین گروه‌ها در جهت کسب منافع متقابل است (Kokubun et al., 2020: 4). این سرمایه به روابط بین افراد و شبکه‌های اجتماعی و قوانین اعتماد متقابل بین افراد اشاره می‌کند (Fedor, 2019: 65). سرمایه اجتماعی ارزشی است که افراد موجود در شبکه‌های اجتماعی به واسطه وجود هنجارهای فرهنگی مشترک، تعاملات اثربخش، اعتماد متقابل و روابط شخصی میان خود از آن برخوردارند (دویران، ۱۳۹۲: ۶۷). در جامعه شهری امروز، اثر کارکردهای فضای شهری بر سرمایه اجتماعی افراد، اثری برگرفته از تولید و مصرف فضا توسط ساکنان آن است که به تناسب مکانی و زمانی برونده‌های مختلف را پدیدار می‌سازد. فضاهای شهری با مقیاس عمومیت‌پذیری آن محلی برای کنش‌های اجتماعی در ابعاد مختلف است که شکل‌گیری روابط اقتصادی، ارزش‌های جدید، انتظارات و تحرکات جدید اجتماعی را سبب ساز می‌شود. این فضای شهری است که مجموعه‌ای از روابط اجتماعی و فرهنگی میان گروه خاص و مکان خاص را در برمی‌گیرد. برای اینکه یک فضای عمومی، فضای شهری تلقی شود باید در آن تعامل و تقابل اجتماعی صورت گیرد. فضای شهری، مصنوعی سازمان یافته، آراسته و واجد نظم است که به صورت بستری برای فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی عمل می‌نماید (محمدی و شارع پور، ۱۳۹۷: ۱۴۰). این فضای مصنوعی با کارکردهای پید و پنهان، اثر ساختاری بر چگونگی پویایی اجتماعی جامعه گذاشته و هویت سرمایه اجتماعی شهر را مشخص می‌نماید. مطالعه اثر کارکردی فضاهای شهری در توسعه سرمایه اجتماعی با مقیاس فضاهای عمومی بافت مرکزی شهرها که همواره مکان سنتی گردش، تفریح، خرید و تجمع دینی است، می‌تواند در برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه مصرف فضا اهمیت داشته باشد. کارکردهای مختلف فضاهای عمومی شهر در مقیاس‌های مختلف جغرافیایی مانند محله، منطقه و شهر شکل دهنده میزان پویایی فضاها هستند. چه بسا فضاها به دلیل ضعف‌های مدیریتی دچار اضمحلال شده و کارکرد خود را از دست بدهند در چنین حالتی فضا نه تنها محل ایجاد آرامش روحی و روانی شهروندان نمی‌شود بلکه مانعی برای حضور و پویایی اجتماعی آن نیز خواهد شد. کارکرد فضاها و نحوه مدیریت آن‌ها تعیین کننده میزان حضور شهروندان و شکل‌گیری فضای اجتماعی است. فضای اجتماعی که در آن حس تعلق ایجاد شده و شهروندان با تماشا کردن، گردش کردن، تفریح کردن، کنار هم قرار گرفتن، گفتگو کردن و ایجاد حس آرامش روانی، پایداری اجتماعی شهر را سبب ساز می‌شوند. نوع و نحوه عملکرد مصرفی فضاهای عمومی تعیین کننده در میزان پایداری و توسعه سرمایه اجتماعی شهری است. فضاهای با عملکردهای جمعی، نقطه‌ای، فضاهای یا خطی در کنار نوع کارکرد مصرفی آن‌ها (تفریح، گردش، خرید، عبادت و غیره) اثرات متفاوتی بر میزان حضور و سرمایه اجتماعی شهروندان دارد. بر این اساس یکی از اساسی‌ترین هدف‌های برنامه‌ریزی فضایی، تلاش برای ایجاد فرصت برابر برای دسترسی گروه‌های مختلف شهرنشین به خدمات شهری بوده و کاربری اراضی و چگونگی توزیع آن، یکی از مهمترین کاربردها به منظور استفاده بهینه از فضاهای شهری است (رضایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲). این پژوهش به بررسی اثر کارکردهای فضاهای بافت مرکزی شهر زنجان در توسعه سرمایه اجتماعی پرداخته و با طبقه‌بندی فضاهای عمومی بافت مرکزی به فضای عمومی تفریح و سرگرمی (سبزه‌میدان و پیاده‌راه امام)، فضای اقتصادی و خرید (بازار)، فضای دینی و مذهبی (مسجد جامع و امامزاده)، میزان سرمایه اجتماعی را با مقیاس زمانی و مکانی کاوش نموده است. نوآوری این پژوهش مطالعه تنوع مصرف و عملکرد فضا در بستر زمانی و مکانی سرمایه اجتماعی است که با رویکرد تلفیقی کاوش شده است. بر این اساس سوال اصلی پژوهش این است که رابطه تنوع کارکرد فضاهای عمومی مرکز شهری با میزان سرمایه اجتماعی مصرف‌کنندگان فضا چگونه است؟ مصرف فضاهای عمومی در مقیاس زمانی و مکانی چگونه بر میزان سرمایه اجتماعی اثرگذار می‌باشد؟

مبانی نظری

موضوع سرمایه اجتماعی و فضاهای شهری دربرگیرنده پژوهش‌های بسیار متنوع و متعدد می‌باشد که هریک از زاویه‌ای ابعاد و محتوای سرمایه اجتماعی در فضاهای مختلف شهری را بررسی نموده‌اند. این پژوهش‌های توسط پژوهشگران، متفکران و دانشمندان مختلف مانند هانیفان (۱۹۱۶)، سیلسیری (۱۹۶۹)، بوردیو (۱۹۷۲)، کلن (۱۹۹۸)، پاتنام (۱۹۹۳) و غیره انجام شده است. باین حال از جمله مهم‌ترین پژوهش‌های می‌توان به موارد جدول یک اشاره کرد.

جدول ۱: حوزه‌های مطالعاتی سرمایه اجتماعی و فضاهای شهری

پژوهشگر	سال	موضوع	روش	یافته‌ها
هانیفان	۱۹۱۶	مشارکت در مدرسه	تفسیری	اثرگذاری مشارکت دانش‌آموزان در امور مدرسه
جین جکوبز	۱۹۶۱	شبکه اجتماعی در فضاهای شهری	توصیفی	اثرگذاری توسعه شبکه‌های اجتماعی در بهبود بافت
گل لوری	۱۹۷۷	اقتصاد درون‌شهری	توصیفی	مشکلات اقتصاد درون‌شهری
کلن	۱۹۹۸	سرمایه اجتماعی	کارکردگرایی	کارکرد سرمایه اجتماعی در حیطه‌های مختلف اجتماعی
کارمونا	۱۳۹۱	تعاملات اجتماعی در فضا	تحلیلی	باز بودن، تعامل اجتماعی، همگانی بودن
عبداله زاده	۱۳۹۶	اعتماد اجتماعی در فضا	تحلیلی	ارتباط عنصر فرم و محتوا فضا در اعتماد
شاطریان	۱۳۹۷	پراکنده‌رویی و سرمایه اجتماعی	تحلیلی	نقش بازار در رفتار اجتماعی شهروندان
حلیمی	۱۴۰۰	انسجام اجتماعی در فضا	تحلیلی	اثرگذاری عوامل مختلف در توسعه انسجام اجتماعی
قنبری نژاد	۱۴۰۱	طراحی فضا و رفتار	مستندسازی	اثر طراحی فضای شهری در بروز رفتارهای مطلوب
برک پور	۱۴۰۱	پایداری اجتماعی	تحلیل محتوا	انعکاس پایداری اجتماعی در برنامه‌های شهری

با وجود ابهامات متعدد و تنوع در مباحث فضایی آنچه به‌عنوان وجه مشترک مفهوم فضا از نظر دانشمندان به‌ویژه لوفور و هایدیگر می‌تواند مطرح شود، اهمیت‌دادن به مفهوم انسان است که در بستر زمان و مکان مفهوم می‌یابد. در واقع سه مفهوم کلیدی زمان، مکان به همراه انسان شکل‌دهنده فضا می‌باشد. فضای شهری و تغییر تحولات آن حاصل حرکت انسانی در بستر زمان و مکان است (دویران، ۱۴۰۲: ۱۸). به عقیده کامیلوزینه شهر باید حافظ منافع و ضامن خوشبختی ساکنان آن باشد (شیعه، ۱۳۹۲: ۲۹). یا لینچ به معنا در شهر را سرلوحه کار خود قرار داده و فضای شهر را تشکیل‌یافته از انسان و کالبد می‌داند (احدنژاد و اشلقی، ۱۴۰۱: ۶).

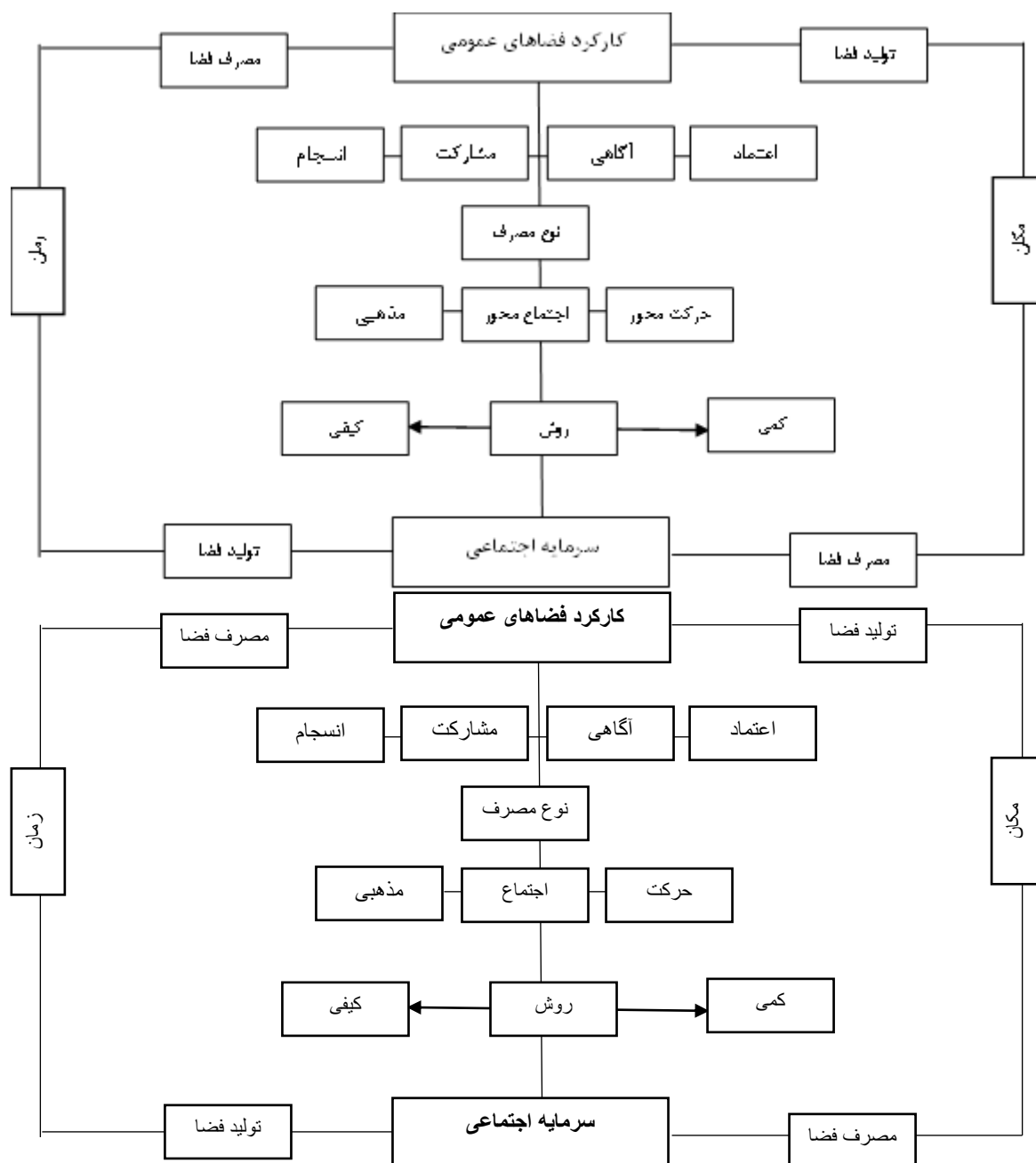
فضاها نقش مهمی در کاهش استرس شهروندان ایفا می‌کند و سبب بهبود سلامت روانی آن‌ها شده و محیطی مطلوب برای پرورش فراهم می‌سازد طوریکه این فضاها با تنوع از قشرهای مختلف اجتماعی مواجه می‌باشند که در ابعاد زمانی و مکانی مختلف پراکنده شده و فضای مصرف شهری را شکل می‌دهند (دویران، ۱۴۰۲: ۸۹). از آنجایی که فضای عمومی به‌عنوان قلمروی مشترک میان گروه‌های مختلف در طیفی از اختیارات قانونی تا شهروندی تغییر می‌کند (Mehta, 2014: 53). فضاهای عمومی نقش بسیار مهمی به‌عنوان یک کاتالیزور برای تغییرات اجتماعی بازی می‌کنند و فضایی را برای اجتماع گروه‌های مختلف فراهم می‌کنند (رحیمی، ۱۳۹۹: ۶۹۲). براین‌اساس نقش‌های فضای عمومی را می‌توان قانونمندی و نمایشی به‌مثابه تجلی رابطه تاریخی و طولانی ارتباط جمعی و نمایشی دانست (Sagan, 2015:14). چهار مؤلفه مؤثر بر تعریف فضای عمومی را در نمایش روابط و تعاملات جمعی باید اشتراک فضایی، مقبولیت فضایی، عمومیت فضایی و قانونمندی و هنجارمندی فضایی می‌باشد (Bodner, 2015:2090). مشترک بودن قلمروی فضای عمومی در شهر منجر به شکل‌گیری کنش‌های مختلف اجتماعی می‌شود که به‌تناسب قلمرو، فعالیت و کارکرد متفاوت فضا شیوه‌های رفتاری متفاوت را ایجاد می‌نماید. سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از عوامل شکل‌دهنده کنش‌های اجتماعی است که شکل‌گیری و توسعه آن به‌تناسب زمانی و مکانی وابسته به فعالیت و کارکردهای مختلف مصرف فضای شهری است.

سرمایه اجتماعی نظریه‌ای است در علوم اجتماعی که تاریخی عقلانی کوتاهی دارد. این واژه در سال ۱۹۱۶ توسط لیدا هانیفان به جامعه علمی وارد شد (Mignone, 2009:100). بالت سرمایه اجتماعی را روشی می‌داند که برای ارتباطات اجتماعی که برای بهبود و اجرای مناسب مدیریت منابع بکار رود (Ballet, 2008:16). پاتنام سرمایه اجتماعی را اعتماد، هنجارهای همیاری، و شبکه‌هایی می‌داند که دستیابی به منافع متقابل را تسهیل می‌کند و هدف سرمایه اجتماعی را تأمین دموکراسی کارآمد و توسعه اقتصادی معرفی می‌کند

(Putnam, 2000: 464). سرمایه اجتماعی از نظر بانک جهانی در برگیرنده نهادها، روابط و هنجارهایی است که صحت و کیفیت ارتباطات اجتماعی را تعیین می کند (حسین زاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۸). ایودوکیمو سرمایه اجتماعی را یک منبع از نظر انواع شکل گرفته (دائمی و تثبیت شده) از تعاملات اجتماعی، اقتصادی بسیار مؤثر تعریف می کنند (Ievdokymov, 2020: 1163). محققان علوم انسانی و اجتماعی در مطالعه کشورهای پیشرفته به نقش حیاتی سرمایه اجتماعی پی برده اند و دریافته اند که سرمایه های دیگر در قیاس سرمایه اجتماعی معنا و ارزش ندارد و منجر به عدم کارایی می رود (زکایی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۲). سرمایه اجتماعی از دو بخش ساختی (شبکه های اجتماعی) و هنجاری (اعتماد، آگاهی و هنجارهای مقوم همکاری و روابط متقابل) تشکیل می شود (طاهونی، ۱۴۰۱: ۵۷). چهار شاخص اساسی این نظریه شامل: اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و آگاهی اجتماعی است که هر یک دارای رابطه متعامل با یکدیگر بوده و تقویت کننده دیگری هستند (دویران، ۱۳۹۲: ۵۸). اعتماد و قابلیت اعتماد یکی از اجزاء اساسی سرمایه اجتماعی است و درک سطح آن در جامعه در شناخت تفاوت ها بسیار اهمیت دارد (Cox, 2010: 2). اعتماد پیش شرط عمل مشارکتی است و نبود آن امکان تحقق مشارکت به سطح نازلی می رسد (Fukuyama, 1989: 12). بدون اعتماد چرخش مبادلات اجتماعی و اقتصادی بسیار هزینه بر می گردد (ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۰). اعتماد به مثابه سازوکاری برای ایجاد انسجام و وحدت در نظام های اجتماعی و تسهیل مشارکت اجتماعی، تعاون اجتماعی و پرورش ارزش های مردم سالار عمل می نماید (نیازی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰). شبکه های اجتماعی نتیجه اعتماد مردم به یکدیگرند، نه اینکه اعتماد محصول جانبی انجمنی شدن مردم باشد. مردمی که به یکدیگر اعتماد می کنند با یکدیگر ارتباط برقرار می کنند تا در وضعیت های مختلف انجمن تشکیل دهند و با این کار بیشتر به یکدیگر اعتماد کنند (Rose, 1999: 78). شاخص اعتماد در دو مقوله اعتماد به افراد و اعتماد به سازمان ها تعریف می گردد. به لحاظ عملیاتی و برای سنجش اعتماد نهادی میزان رضایت مردم از نهادهای دولتی یا نهادهای خاص سنجش و ارزیابی می شود. انعکاس فقدان اعتماد به نهادها در اغلب موارد نتیجه بی اعتمادی به افرادی است که عهده دار امور آن نهادها هستند (افروغ، ۱۳۷۷: ۴۰).

در سوی دیگر انسجام اجتماعی به عنوان رکن دیگر سرمایه اجتماعی مطرح می شود. این شاخص در برگیرنده میزان همبستگی و یکپارچگی ساختاری افراد در گروه ها و انجمن در برابر مشکلات و مسائل درون و میان گروهی است. انسجام اجتماعی ویژگی است که در آن نیروی اعمال شده بر اعضا و جامعه برای ماندن در گروه، بیش از کل نیروهایی است که می کوشد آنان را به ترک گروه وادار سازد و انسجام ایشان را از میان بردارد (مجتبایی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۲). یکپارچگی اجتماعی بدین معنا نیست که همگان یک گونه بیندیشند، یا یک گونه رفتار کنند، بلکه منظور این است که همگان برای حفظ جامعه ای که در آن زندگی می کنند، هدفی مشترک داشته باشند. بدون انسجام پایداری نظم اجتماعی ممکن نیست (غیمتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲). انسجام اجتماعی به میزان برخورداری افراد از فرصت ها مربوط می شود، برای تقویت انسجام اجتماعی باید سطح محلی را به رسمیت شناخت. به گمان جانسون اگر در یک جامعه، خواهان انسجام اجتماعی باشیم باید پلورالیسم را یک فضیلت بدانیم (سهرابی، ۱۴۰۱: ۸). مشارکت اجتماعی با اینکه اصطلاحی نسبتاً جذاب و پر کاربرد در حوزه مطالعات اجتماعی است، سابقه زیادی در ادبیات سیاسی و اجتماعی ندارد. به تدریج دامنه کاربرد به موضوعاتی همانند نامتمرکز کردن مدیریت، توسعه مشارکتی، مدیریت منابع همانند آب و ضایعات و مسائل زیست محیطی، مشارکت سیاسی فراپارلمانی یا مشارکت مدنی در حوزه رسانه های اجتماعی و مشارکت جو کردن جوانان در موضوعات و فرایندهایی همچون رأی دادن و فعالیت های داوطلبانه کشیده شده است (قیصری، ۱۳۹۸: ۳۳). با گسترش و پیچیدگی مناسبات و روابط اجتماعی، مشارکت نیز به واژه ای نسبتاً پر کاربرد در ادبیات و زبان روزانه، حتی سیاست گذاری ها و تصمیم های سیاسی تبدیل شده است (Carpentier, 2012: 165, 171). ادبیات مربوط به مشارکت اجتماعی در طول چهار دهه گذشته، طبقه بندی های مختلفی داشته است، گاهی به عنوان یک نماد، گاهی هم به عنوان یک ابزار مؤثر برای دستیابی قدرت در بین مردم تعریف می شود (Jariego, 2019: 1311). مشارکت یک حق انسانی است که به لحاظ غایتی به آزادسازی و اعتماد به خویشان انسان و از نظر ابزاری به بسیج و نقش آفرینی توده های انسانی در فرایندهای عملی حیات اجتماعی منجر می شود (علمی، ۱۴۰۱: ۶۹). مشارکت اجتماعی به کمک سازمان دهی گروه ها، سرمایه اجتماعی و عمومی جامعه را گسترش می دهد. اعتماد و مشارکت به عنوان دو بال سرمایه اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. همچنین در تعاملات افراد با یکدیگر و رابطه میان ساختارها و افراد، از عناصر تعیین کننده هستند (رشادی، ۱۳۹۹: ۹۲۰). مشارکت اجتماعی، قادر است کنشگران را برای مشارکت در این امور فرهنگی آماده و همراه کند و احساس عضو فعال جامعه بودن و سهم داشتن از جامعه را بیشتر نماید (Keyes and Shapiro, 2004: 358). در نهایت آگاهی اجتماعی مطرح است که پیش شرط اولیه مشارکت اجتماعی است. آگاهی یک متغیر معرفتی

متعلق به افراد است. جایی که افراد از ماهیت مسائل اجتماعی آگاه نمی‌شوند، یا ابزارهای موجود از پاسخگویی به این مشکلات بی‌خبرند، فرصت‌های مشارکت اجتماعی و حس قوی یا ذخیره اجتماعی هم پائین‌تر خواهد بود. آگاهی شخص از مسائل جامعه و داشتن شناخت از محیط ساکن در آن و همچنین اطلاع از نیازها و کمبودهای محیط زندگی و اطلاع از حقوق و مسئولیت‌های فردی و جمعی شهروندان و مسئولیت ارگان‌های دولتی در مقابل این کمبودها و نیازها می‌تواند حضور شخص در جریان مشارکت را افزایش داده و سرمایه اجتماعی را تقویت کند (دویران، ۱۳۹۲: ۵۳). شکل یک مدل مفهومی پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۱: مدل مفهومی-عملیاتی پژوهش

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر به دو شیوه کیفی تفسیری و کمی توصیفی - تبیینی با ماهیت کاربردی انجام گرفته است. روش گردآوری داده‌ها با استفاده از روش کتابخانه‌ای و میدانی بوده که در روش میدانی ابزار مورد استفاده مشاهده، مصاحبه‌های موردی و پرسش‌نامه می باشد. مقیاس مکانی جامعه مورد مطالعه در برگیرنده سه سطح کارکردی: فضای عمومی میدانگاهی، فضای خطی پیاده‌راهی اقتصادی و فضای عمومی مذهبی می باشد. باتوجه به تراکم مصرف فضا، میان ظهرگاه (ساعت ۱۱-۱۳) و عصرگاهی (۱۷ تا ۱۹) در ماه‌های مرداد و شهریور به عنوان مقیاس زمانی مطالعه مدنظر قرار گرفت. مقیاس انسانی مصرف کنندگان عمومی فضا می باشند که باتوجه به مشخص نبودن حجم دقیق آن‌ها، با روش اشباع داده ای تعداد ۴۷۰ مورد در طول دو ماه (اواسط مرداد تا اواسط مهر) به عنوان نمونه برداشت شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت ترکیبی کیفی و کمی بوده است که در روش کیفی گزارش و جدول تفسیری و در روش کمی از آمارهای توصیفی تمرکز، پراکندگی، و مدل‌های تحلیلی تی ولج^۱، مدل تعقیبی^۲ و رادار تغییرات^۳ استفاده شده است. متغیرهای پژوهش در قالب چهار متغیر اصلی سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت و آگاهی اجتماعی) می باشند که در برگیرنده ۴۴ نامگر بوده است. در جهت سنجش روایی پژوهش باتوجه به روایی متغیرهای مورد مطالعه حاصل مطالعه نظری و استفاده پژوهشگران مختلف از آن بوده است. با این حال در جهت بومی سازی اعتبار روایی، متغیرهای مورد بررسی به حدود ۳۰ متخصص در حوزه‌های مختلف (جغرافیای شهری، برنامه ریزی شهری، شهرسازی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، طراحی شهری و سایر متخصصین حوزه شهری) فرستاده شده و درخواست گردید نسبت به متغیرها و گویه‌ها ضرایبی از ۱ تا ۹ را (عدد یک کمترین اعتبار و عدد ۹ بالاترین اعتبار) را ارائه دهند. نتایج نشان دهنده ضریب میانگین ۷/۸۰ (با دامنه تغییرات ۳) می باشد که روایی مناسب متغیرها را نشان می دهد. پایایی پژوهش با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ در نرم افزار SPSS محاسبه گردیده که مقدار آن برابر با ۰/۸۲۴ به دست آمد که نشان از پایایی مطلوب ابزار و متغیرهای بکار گرفته شده است.

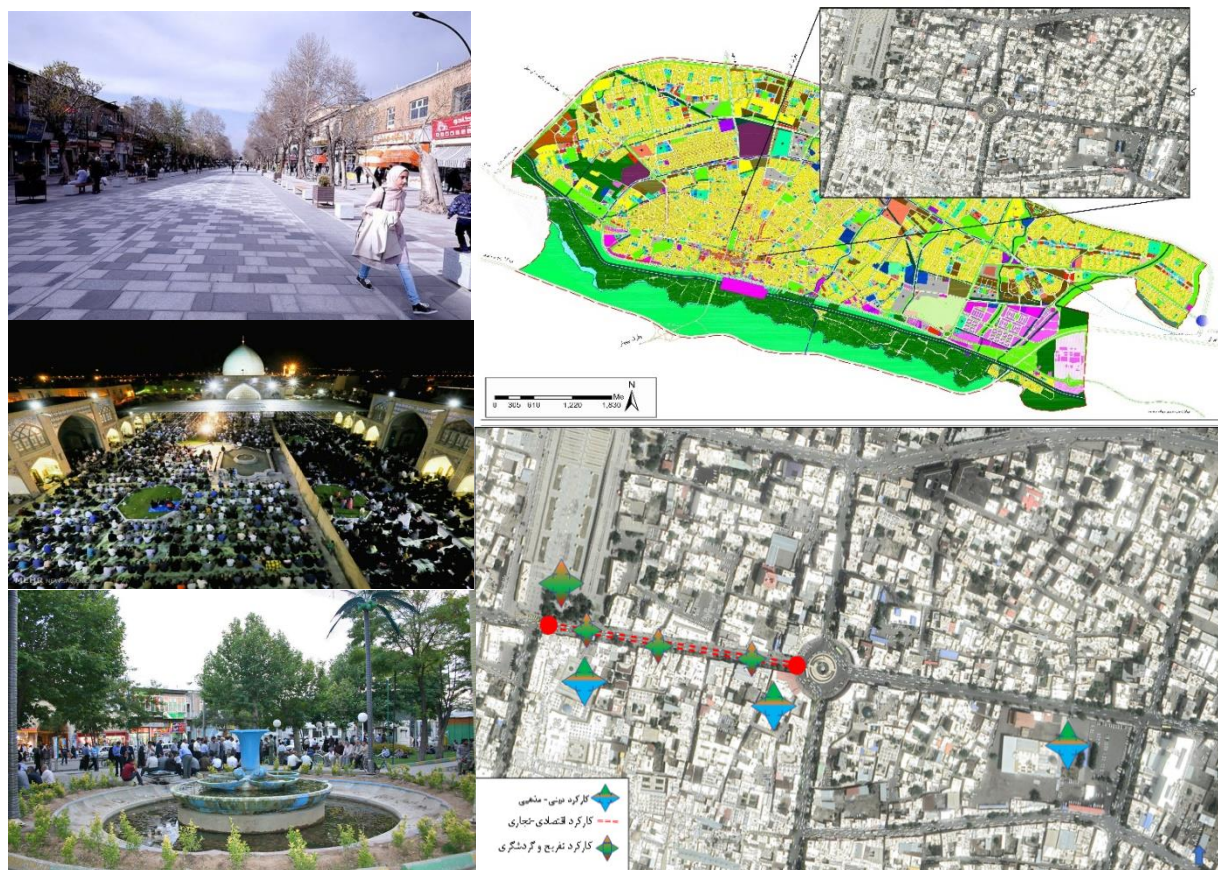
تجزیه و تحلیل داده‌ها

شهر زنجان با جمعیتی نزدیک به ۴۵۰ هزار نفر و وسعتی بالغ بر ۶ هزار هکتار به عنوان یکی از شهرهای شمال غربی کشور شناخته می شود. بافت مرکزی این شهر به مانند بافت مرکزی اکثر شهرهای تاریخی کشور بافتی ارگانیک می باشد که به تناسب قوانین و طرح‌های شهرسازی مختلف دچار تغییر شده و استخوان بندی آن با چند خیابان چلیپای ناشی از قانون توسعه معابر سال ۱۳۱۲ ه. ش هویت یافته است. خیابان اصلی بافت مرکزی شهر در برگیرنده عناصر تاریخی، گردشگری و مذهبی متعدد مانند بازار، مجموعه سبزه میدان، پیاده‌راه، مسجد جامع، مسجد محمد رسول الله، امارت ذوالفقاریه، امامزاده سیده ابراهیم می باشد که هریک به تناسب مکانی هویت ویژه ای را به بافت مرکزی شهر داده اند. این پژوهش به بررسی سرمایه اجتماعی فضاهای عمومی مصرف انبوه مرکز شهر با کارکردهای مذهبی - دینی (مسجد جامع، امامزاده سید ابراهیم)، اقتصادی و تجاری عمومی (پاساژها، مغازه ها، بانک ها، سینما، خرده فروشان)، تفریح و استراحت (پیاده راه و مجموعه سبزه میدان) پرداخته است. شکل ۲ موقعیت محدوده و کارکردهای مورد مطالعه را نشان می دهد.

1. T- Welch

2. Post Hoc

3. Radar Change

شکل ۲: موقعیت کارکردهای سه گانه در محدوده مورد مطالعه

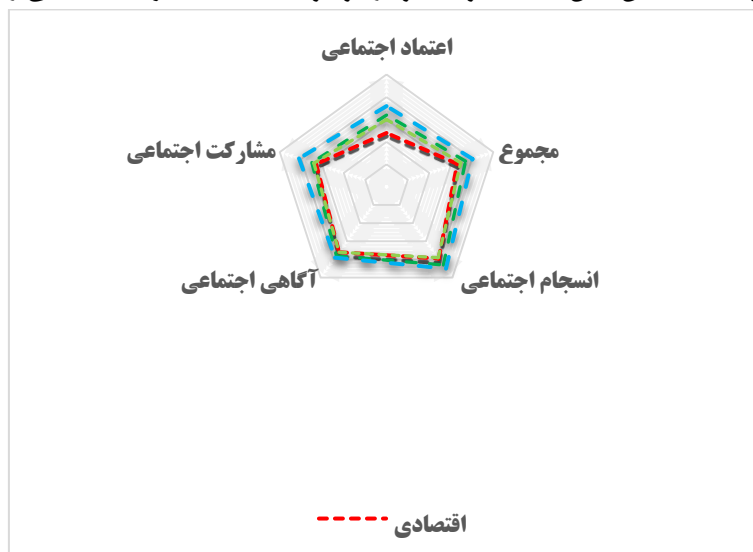
یافته‌های توصیفی در مقیاس عمومی نشان می‌دهد میانگین سنی جامعه آماری مورد مطالعه ۳۷ سال می‌باشد که در برگیرنده سه قشر سنی نوجوان و جوان، میانسالان و سالمندان می‌باشد که به لحاظ جنسیت ۵۸ درصد مرد و ۴۲ درصد زنان بوده اند. توزیع تمرکز مکانی نشان‌دهنده تمرکز غالب نوجوانان و جوانان در مجموعه جدید الاحداث سبزه میدان، سالمندان در میدان قدیم سبزه میدان، و سایر اقشار عمدتاً در محور پیاده‌راهی خیابان امام و فعالیت‌های تجاری منتهی به آن می‌باشند. در فضاهای دینی - مذهبی نیز ترکیبی از قشرهای سنی مختلف با تمرکز نسبی افراد میانسال بیشتر مشاهده می‌گردد.

بررسی شاخص تمرکز و پراکندگی سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد در فضاهای با کارکرد اقتصادی و تجاری (مانند مغازه‌ها، پاساژها، رستوران‌ها، مراکز خرید، سینما و غیره) میزان سرمایه اجتماعی با میانگین $3/3$ و واریانس $0/39$ در حد متوسط بوده که توزیع نسبتاً همگون نظرات مصرف‌کنندگان فضا را نشان می‌دهد. در این فضای کارکردی میزان اعتماد اجتماعی در پایین‌ترین حد (گرایش به سمت نامطلوب) و آگاهی اجتماعی در بالاترین میزان (گرایش به سمت مطلوب) می‌باشد. فضاهای تفریح، استراحت و گردشگری که دو فضای خطی حرکت محور (پیاده‌راه) و فضای پهنه‌ای اجتماع محور را شامل می‌شود با میانگین $3/48$ برای فضای خطی و $3/70$ برای فضای اجتماع محور، سرمایه اجتماعی بالاتر از حد متوسط با گرایش به سمت مطلوبیت نسبی را نشان می‌دهد. توزیع و پراکنش واریانس و انحراف معیار نشان‌دهنده همگونی نسبی نظرهای مصرف‌کنندگان فضاهای با کارکرد تفریح و سرگرمی است. بررسی سرمایه اجتماعی در فضاهای دینی - مذهبی مرکز شهر نشان‌دهنده مطلوبیت بالای سرمایه اجتماعی فضا می‌باشد. طوری که میانگین سرمایه اجتماعی $4/03$ بوده که بالاتر از حد مطلوب می‌باشد. میانگین شاخص اعتماد اجتماعی در این فضای کارکردی متوسط و مابقی متغیرها بالاتر از حد متوسط با گرایش به سمت مطلوب و بسیار مطلوب می‌باشد (جدول ۲).

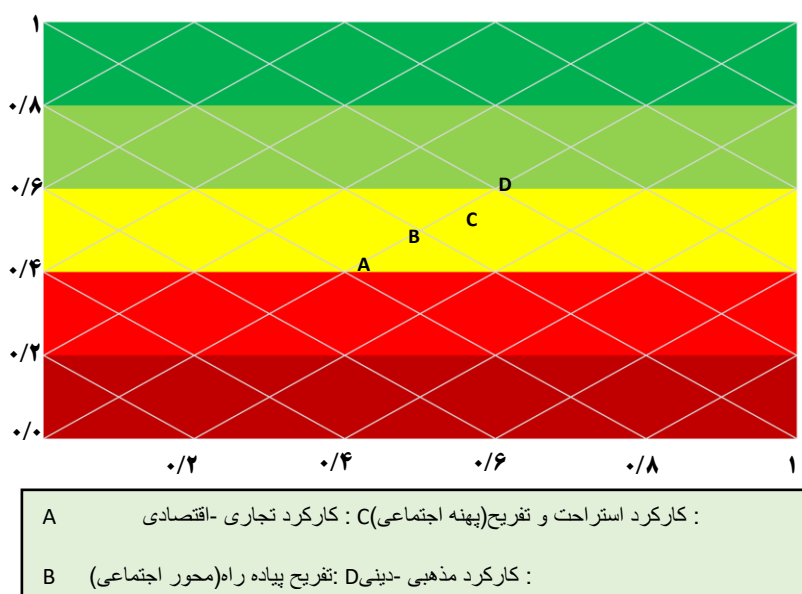
جدول ۲: نوع مصرف، مورفولوژی فضا و شاخص‌های تمرکز و پراکندگی سرمایه اجتماعی کارکردهای فضای مرکز شهر

کارکرد فضا	نوع مصرف	مورفولوژی فضا	آماره	اعتماد	مشارکت	انسجام	آگاهی	مجموع
اقتصادی - تجاری	مشاهده و خرید کالا	نقطه‌ای و خطی	میانگین	۴/۲	۳/۳	۶/۳	۹۵/۳	۳/۳
			واریانس	۰/۷۲	۰/۳۴	۰/۳۲	۰/۴۴	۰/۴۲
			انحراف معیار	۰/۸۴۸	۰/۵۸۰	۰/۵۶۵	۰/۶۶۳	۰/۶۴۸
گردش و تفریح - پیاده‌راهی حرکت و تماشا و پیاده‌روی	خطی حرکت محور	میانگین	۳	۴/۳	۶/۳	۹/۳		۳/۴۸
			واریانس	۰/۴۲	۰/۱۷	۰/۲۸۵	۰/۱۲	۰/۲۱
			انحراف معیار	۰/۶۴۸	۰/۴۱۲	۰/۵۳۳	۰/۳۴۶	۰/۴۵۸
گردش و تفریح جمع‌گرا	نشستن، استراحت، گفتگو	پهنه‌ای جمع‌گرا	میانگین	۲/۳	۳/۵	۸/۳	۴/۳	۰/۷۰۳
			واریانس	۰/۳۲	۰/۲۵	۰/۲۳	۰/۱۹	۰/۲۶
			انحراف معیار	۰/۵۶۵	۰/۵	۰/۲۳۹	۰/۴۳۵	۰/۵۰۹
دینی - مذهبی	عبادت، گفتگو کردن استراحت	پهنه‌ای	میانگین	۶/۳	۴/۱	۹/۳	۴/۵	۴/۰۳
			واریانس	۰/۱۲	۰/۱۵	۰/۰۵	۰/۳۸	۰/۱۴
			انحراف معیار	۰/۳۴۶	۰/۳۸۷	۰/۲۲۳	۰/۶۱۶	۰/۳۷۴

رادار تغییرات شاخص‌های سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد شاخص اعتماد اجتماعی در همه کارکردهای فضا پایین‌تر از شاخص‌های دیگر بوده و گرایش به سمت مرکز رادار (مطلوبیت کمتر) و شاخص انسجام در همه کارکردها گرایش به سمت پیرامون رادار (مطلوبیت بیشتر) را دارا می‌باشد (شکل ۳). بارومتر موقعیت کارکردهای مختلف فضا نشان‌دهنده روند صعودی سرمایه اجتماعی از کارکردهای مبتنی بر مصرف شخصی فردگرا به مصارف فضایی جمع‌گرا دارد (شکل ۴). بررسی کیفی فضاهای مورد بررسی به روش مشاهده میدانی نشان می‌دهد میزان مکث، ایستایش، هدف از حضور در فضا، نوع مصرف، و گفتمان اجتماعی در فضا اثرگذار بر میزان سرمایه اجتماعی است. طوری که در فضاهای تجاری الگوی خرید کالا مصرف فضا را شکل می‌دهد و حاضرین در فضا اهداف خرید با ایستایش و گفتگوی کوتاه، تعجیل برای حرکت به سایر فضاهای اقتصادی داشته و باتوجه به اثر روانی قیمت‌ها، عدم فرصت کافی برای صحبت و مصاحبه کردن، سرمایه اجتماعی بالاتری را نشان نمی‌دهند. در فضای پیاده‌راهی نیز علی‌رغم حس آرامش و ایمنی مسیر پیاده‌روی باز حرکت مداوم، مکث کوتاه، گفتگو اندک، نشستن کم و تردد فیزیکی بیشتر حاکم است. به همین منظور باوجود اینکه مبلمان محدود برای نشستن، گفتگو کردن برای مصرف‌کنندگان وجود دارد. بااین‌حال فضا در حرکت کردن پیاده مدار معنا و مفهوم یافته است. در سوی دیگر دو فضای پهنه‌ای استراحت و اجتماع و فضای دینی و مذهبی با امکان نشستن، صحبت، عبادت و سایر اعمال دینی، قابلیت ایستایش و گفتگوی طولانی‌مدت داشته و با ایجاد حس تعلق، صحبت و گفتگو در موضوعات مختلف، سرمایه اجتماعی را بالا برده است (جدول ۳).

شکل ۳. رادار شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کارکردهای فضای مرکز شهر

شکل ۴: شبکه بارومتر سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی مرکز شهر

بحث و بررسی

تراکم زمانی سرمایه اجتماعی در کارکردهای مصرف فضا

در کاوش ارتباط زمانی مصرف فضا و میزان سرمایه اجتماعی به بررسی کارکردهای فضاهای عمومی در بازه زمانی پرتراکم اقدام شد. بدین ترتیب سرمایه اجتماعی با زمان‌های میان ظهرگاهی (ساعت ۱۰ تا ۱۳) و عصرگاهی (۱۷ تا ۱۹) در کارکردهای مورد ارزیابی قرار گرفت. حجم نمونه در زمان میان ظهرگاهی ۲۱۰ مورد و در فاصله عصرگاهی ۲۶۰ نفر بوده است.

نتایج کیفی حاصل از مصاحبه با برخی مصرف‌کنندگان فضا نشان می‌دهد تمرکز زمانی مصرف بیشتر در فاصله زمان عصرگاهی است که با تعطیلی کار و فعالیت روزانه، شهروندان حضور فضایی بیشتری نسبت به میان ظهرگاهی دارند. یافته‌ها نشان می‌دهد کارکردهای تجاری و اقتصادی و فضاهای عمومی خطی (پیاده‌راه) در فاصله زمانی میان ظهرگاهی عمدتاً ماهیت عبوری با رفتارهای اجباری - ضروری توأم است که این نسبت در فاصله زمانی عصرگاهی ضمن حفظ ماهیت عبوری خود با توقف، مکث، گردش و تماشا همراه بوده و ماندگاری بالاتری را نشان می‌دهد. آرامش فضا، ایمنی و امنیت، تنوع کالا و خدمات، تسهیل عبور مرور از جمله موارد مهم در خوشایندی فضای مصرف در کارکردهای تجاری و پیاده‌راهی بوده است. در کارکرد گردشگری و استراحت فضای جمع‌گرا (سبزه‌میدان) نوع مصرف فضا در بازه زمانی میان ظهرگاهی و عصرگاهی با محوریت استراحت، گفتگو، نشستن همراه بوده که نوع رفتار اختیاری و اجتماعی را شکل داده است. در این فضا وابستگی و حس تعلق مکانی مطلوب، متوسط ماندگاری بالای یک ساعت، تراکم نقطه‌ای بیشتر از سه نفر و دلیل خوشایندی فضا، امکانات فضا برای نشستن، گفتگو کردن، تماشا، دیدار ذکر گردیده است. در فضای با کارکرد دینی و مذهبی با نوع مصرف عبادت، زیارت، استراحت، مباحثه و گفتگو، نوع رفتار اختیاری - اجتماعی بوده که تمرکز زمانی در هر دو بازه زمانی مورد مطالعه مطلوب بوده که در میان ظهرگاه با مصرف کلاس‌های حوزه، جلسات مباحث مذهبی، نماز ظهر و در عصرگاهی با مصرف غالب، نشستن، استراحت کردن، زیارت، عبادت، تماشای محوطه فضا عمومیت می‌یابد. آرام بودن فضا، فراخ بودن آن، معماری مناسب، داشتن فضای نشستن و استراحت، آب‌نما و حوض، احساس نزدیک بودن به خدا، آرامش روحی و روانی ناشی از دین و مذهب عوامل خوشایندی از نظر مصرف‌کنندگان فضا بوده است (جدول ۳).

جدول ۳: ابعاد کیفی مصرف فضا در کارکردهای فضایی مرکز شهر

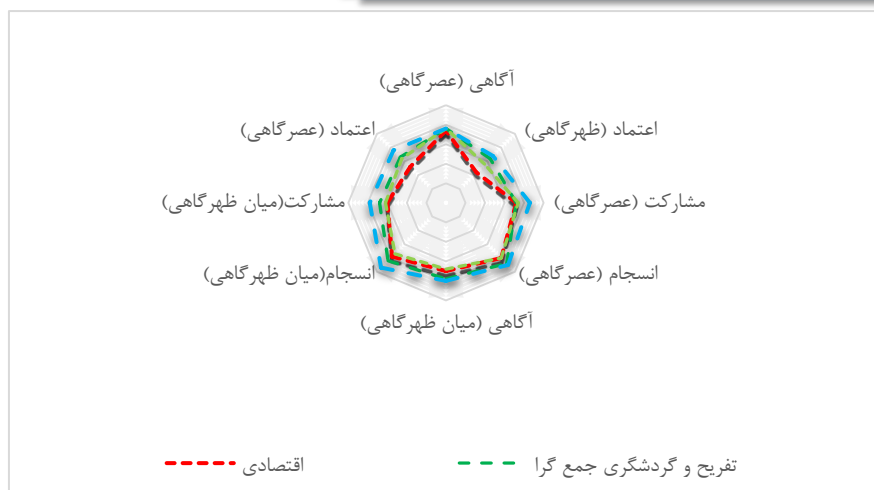
تجاری - اقتصادی		گردش و تفریح - پیاده‌راهی		گردش و تفریح جمع‌گرا		دینی - مذهبی	
تراکم زمانی	میان ظهرگاهی	عصرگاهی	میان ظهرگاهی	عصرگاهی	میان ظهرگاهی	عصرگاهی	عصرگاهی
نوع مصرف	خرید و عبور	عبور و تماشا	عبور و توقف و تماشا و گردش	استراحت، تفریح، نشست، گفتگو	استراحت، تفریح، نشست، گفتگو	استراحت، کلاس، حوزه، زیارت، عبادت	استراحت، کلاس، حوزه، زیارت، عبادت
نوع رفتار	اجباری - ضروری	اجباری - اختیاری	- اختیاری - انتخابی	- اختیاری - اجتماعی	- اختیاری - اجتماعی	- اختیاری - اجتماعی	- اختیاری - اجتماعی
وابستگی فضا	کم	متوسط	متوسط	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب
متوسط مدت ماندگاری	۳۰ دقیقه	۵۵ دقیقه	۲۰ دقیقه	۴۵ دقیقه	۷۰ دقیقه	۴۵ دقیقه	۷۰ دقیقه
میانگین تراکم نقطه مصرف مکانی	۲- الی ۳ نفر	۲ الی ۴ نفر	۱ تا ۲ نفر	۲ تا ۴ نفر	۳ تا ۶ نفر	۳ تا ۵ نفر	۳ تا ۵ نفر
دارایی مکان	مغاز، پاساژ، صندلی	مغاز، پاساژ، صندلی	صندلی، سنگ‌فرش، درخت، مجسمه، عناصر تاریخی	صندلی، سنگ‌فرش، درخت، مجسمه، عناصر تاریخی، موسیقی موردی	صندلی، پلکان، نشیمنگاه، آلاچیق، فضای سبز - آلاچیق، فضای سبز - آلاچیق، فضای سبز - نورپردازی، موسیقی و هنر	کلاس درس، حوزه، سنگ‌فرش، محل استراحت و خواب، سرویس بهداشتی، آبخوری، چایخانه، زیارت، پارکینگ	کلاس درس، حوزه، سنگ‌فرش، محل استراحت و خواب، سرویس بهداشتی، آبخوری، چایخانه، زیارت، پارکینگ
دلیل خوشایندی فضا	تنوع کالا و آرام بودن فضا	تنوع کالا و آرام بودن فضا	آرام‌بخش بودن، تردد، امکان تماشا بدون خطر، ایمنی	آرام‌بخش بودن، تردد پیاده - امکان تماشا بدون خطر، ایمنی	میلان، آرامش، امکان دیدار و گفتگو، نشست و گپ‌زدن - سالم‌بودن فضا، نوستالژی فضا	آرامش محیط، استراحت، سالم‌بودن، عبادت، زیارت، نزدیک‌شدن به خدا، سخنران مناسب	آرامش محیط، استراحت، سالم‌بودن، عبادت، زیارت، نزدیک‌شدن به خدا، سخنران مناسب

بررسی میزان سرمایه اجتماعی کارکردهای فضا در تراکم زمانی میان ظهرگاهی و عصرگاهی نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی در فضای مصرف عصرگاهی بالاتر می‌باشد. متغیرهای سرمایه اجتماعی در فاصله زمانی میان ظهرگاهی با کارکرد فضای مصرف خطی و اقتصادی به دلیل غالب بودن فعالیت‌های اجباری و ضروری میان ظهرگاهی مصرف‌کنندگان دارای اختلاف استاندارد کم و نزدیک به متوسط می‌باشند. این در حالی است که فضاهای با ویژگی جمع‌گرا در هر دو بازه زمانی دارای اختلاف استاندارد بالاتر از حد متوسط با گرایش به سمت مطلوبیت دارا می‌باشد. در بررسی متغیرهای سرمایه اجتماعی شاخص اعتماد اجتماعی در بازه زمانی میان ظهرگاهی با اختلاف میانگین $0/1$ - نزدیک به حد متوسط می‌باشد که این نسبت در فضای کارکرد اقتصادی و تجاری با اختلاف $0/8$ - گرایش به سمت نامطلوب دارد. شاخص مشارکت اجتماعی در فضاهای مورد مطالعه در زمان میان ظهرگاهی دارای اختلاف متوسط $0/4$ و در عصرگاهی $0/8$ می‌باشد که وضعیت مطلوب این شاخص در زمان عصرگاهی را نشان می‌دهد. تمرکز مطلوبیت شاخص در فضاهای دینی - مذهبی برای بازه زمانی میان ظهرگاهی و عصرگاهی بطور نسبی یکسان است. شاخص آگاهی اجتماعی نشان می‌دهد اختلاف استاندارد زمانی میان ظهرگاهی و عصرگاهی به طور نسبی تفاوت زیادی با همدیگر نداشته و در دامنه $0/7$ تا $0/8$ قرار دارد. بررسی متغیرهای سرمایه اجتماعی در فاصله زمانی میان ظهرگاهی با تمرکز بر کارکرد تفریح، گردش جمع‌گرا و کارکرد دینی و مذهبی می‌باشد. کارکردهای

مختلف فضا در این شاخص برای بازه عصرگاهی دارای اختلاف استاندارد نزدیک به هم با توزیع واریانسی همگون می‌باشد. متغیر انسجام اجتماعی در زمان‌های مورد مطالعه اختلاف استاندارد معناداری نسبت به هم نداشته و در هر دو بازه زمانی با اختلاف ناچیز مطلوبیت نسبی را دارا می‌باشند. مقایسه وضعیت زمانی انسجام اجتماعی در کارکردهای فضا نشان می‌دهد کارکردهای با ساختار جمع‌گرایی بیشتر (تفریح و گردش جمع‌گرا و مذهبی) اختلاف استاندارد بالاتری نسبت به کارکردهای تجاری و گردش خطی دارند (جدول ۴). رادار تغییرات شاخص‌های سرمایه اجتماعی در زمان‌های مورد اشاره نشان می‌دهد منحنی سرمایه اجتماعی در فاصله زمانی عصرگاهی گرایش بیشتری به پیرامون رادار (حداکثر مطلوبیت) دارد که در تفکیک درونی متغیرها منحنی انسجام اجتماعی دارای بیشترین گرایش به سمت پیرامون و اعتماد اجتماعی کمترین گرایش به سمت پیرامون را دارد (شکل ۵).

جدول ۴: وضعیت زمانی سرمایه اجتماعی در کارکردهای مختلف فضای عمومی بافت مرکزی شهر

شاخص	آماره	اقتصادی - تجاری	تفریح و گردشگری حرکت گرا خطی	تفریح و گردشگری جمع‌گرا	دینی - مذهبی	کل
اعتماد (میان ظهرگاهی)	میانگین	۲/۲	۲/۸	۳/۲	۳/۴	۲/۹
	واریانس	۰/۷۲	۰/۳۲	۰/۲۴	۰/۴۴	۰/۴۰
	اختلاف متوسط	-۰/۸	-۰/۲	۰/۲	۰/۴	-۰/۱
اعتماد (عصرگاهی)	میانگین	۲/۶	۳/۲	۳/۳	۳/۸	۳/۲۰
	واریانس	۰/۶۲	۰/۳۰	۰/۲۳	۰/۳۸	۰/۳۹
	اختلاف متوسط	-۰/۴	۰/۲	۰/۳	۰/۸	۰/۲
مشارکت (میان ظهرگاهی)	میانگین	۳	۳/۱	۳/۴	۳/۹	۳/۳۵
	واریانس	۰/۸۲	۰/۶۴	۰/۱۷	۰/۲۱	۰/۲۸
	اختلاف متوسط	-۰/۰	۰/۱	۰/۴	۰/۹	-۰/۴
مشارکت (عصر ظهرگاهی)	میانگین	۳/۶	۳/۷	۳/۶	۴/۳	۳/۸
	واریانس	۰/۴۵	۰/۲۵	۰/۲۰	۰/۱۷	۰/۲۴
	اختلاف متوسط	-۰/۶	۰/۷	۰/۶	۱/۳	-۰/۸
آگاهی (میان ظهرگاهی)	میانگین	۳/۵	۳/۴	۳/۹	۴	۳/۷
	واریانس	۰/۷۵	۰/۵۶	۰/۲۶	۰/۲۶	۰/۳۲
	اختلاف متوسط	۰/۵	۰/۴	۰/۹	۱	-۰/۷
آگاهی (عصرگاهی)	میانگین	۳/۷	۳/۸	۳/۸	۳/۸	۳/۷۷
	واریانس	۰/۵۲	۰/۱۸	۰/۱۸	۰/۱۴	۰/۱۸
	اختلاف متوسط	-۰/۷	۰/۸	۰/۸	۰/۸	-۰/۸
انسجام (میان ظهرگاهی)	میانگین	۳/۹	۳/۷	۴/۲	۴/۷	۴/۱۲
	واریانس	۰/۶۲	۰/۴۹	۰/۱۰	۰/۰۷	۰/۲۸
	اختلاف متوسط	-۰/۹	۰/۷	۱/۲	۱/۷	۱/۱
انسجام (عصرگاهی)	میانگین	۴	۴	۴/۴	۴/۵	۴/۲۳
	واریانس	۰/۳۶	۰/۲۸	۰/۰۴	۰/۱۱	۰/۲۱
	اختلاف متوسط	۱/۰	۱/۰	۱/۴	۱/۵	۱/۲

شکل ۵: رادار تغییرات شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کارکرد فضاهای عمومی مرکز شهر

مقایسه تطبیقی سرمایه اجتماعی در فضا

جهت مقایسه تطبیقی وضعیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کارکردهای مختلف فضا از مدل تعقیبی مبتنی بر روش شفه استفاده گردید. سطح معناداری همگنی واریانس سرمایه اجتماعی با ضریب اطمینان ۹۵ درصد برابر با ۰/۰۰۲ به دست آمده است که پایین‌تر از سطح ۰/۰۵ می‌باشد لذا متغیرهای سرمایه اجتماعی در کارکردهای متنوع فضاهای عمومی متفاوت از هم بوده و دارای ارتباط معنادار با همدیگر می‌باشند (جدول ۵)

جدول ۵: مدل تعقیبی تحلیل واریانس سرمایه اجتماعی در فضاهای مورد مطالعه مرکز شهر

نوع کارکرد فضا	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max
					Lower Bound	Upper Bound		
اقتصادی - تجاری	۱۱۵	۳/۳۱	۰/۶۴۸	۰/۱۶۱۳	۲/۵۱	۳/۹۳	۱	۵
تفریح و گردشگری حرکت گرا خطی	۱۵۰	۳/۴۸	۰/۴۵۸	۰/۱۵۴۸	۲/۹۶	۳/۴۳	۱	۵
تفریح و گردشگری جمع گرا	۱۲۰	۳/۷۰	۰/۵۰۹	۰/۱۳۳۴	۳/۳۵	۳/۷۲	۱	۵
دینی - مذهبی	۸۵	۴/۰۳	۰/۳۷۴	۰/۱۶۱۵	۳/۰۵۶	۳/۳۱	۱	۵
کل	۴۷۰	۳/۶	۰/۴۹۷	۰/۱۵۶۷	۳/۱۱	۳/۲۷	۱	۵
Test of Homogeneity of Variances								
					Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Based on Mean					۲/۳۱۸	۴	۴۶۶	۰/۰۰۲
Based on Median					۲/۳۲۰	۴	۴۶۶	۰/۰۰۲
Based on Median and with adjusted df					۲/۳۲۰	۴	۴۶۶	۰/۰۰۲
Based on trimmed mean					۲/۳۳۴	۴	۴۶۶	۰/۰۰۲

مدل تعقیبی با تحلیل واریانس یک طرفه (آنوا) نشان می‌دهد که مقدار بحرانی برابر با ۶/۳۱۲ با سطح معناداری ۰/۰۰۱ می‌باشد که نشان از ارتباط معنادار متغیرهای سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی بافت مرکزی شهر دارد (جدول ۶). داده‌های آزمون تعقیبی شفه با مقایسه زوجی فضاها نشان می‌دهد نگرش شهروندان (مصرف‌کنندگان فضا) به شاخص‌های سرمایه اجتماعی در فضاهای کارکردی مرکز شهر دارای اختلاف معنادار در سطح اطمینان ۹۵ درصد وجود دارد. طوری که سطح معناداری (Sig) فضاهای مورد مطالعه کمتر از مقدار ۰/۰۵ است (جدول ۷). مقایسه تطبیقی سرمایه اجتماعی با مقیاس زمانی مورد مطالعه در فضاهای مورد مطالعه نیز نشان‌دهنده وجود اختلاف معنادار سرمایه اجتماعی در زمان‌ها و فضاهای مختلف می‌باشد مقایسه زوجی فضاهای در زمان‌های مورد مطالعه نشان‌دهنده اختلاف

معنادار میزان سرمایه اجتماعی فضاهای خطی و اقتصادی و تجاری است. طوری که در زمان‌های میان ظهرگاهی سرمایه اجتماعی در فضاهای مورد اشاره کمتر از زمان عصرگاهی است. این نسبت در فضاهای جمع‌گرا دارای نسبت اختلاف کمتری می‌باشد (جدول ۸).

جدول ۶: مقایسه تطبیقی سرمایه اجتماعی در فضاها با توجه به زمان در مدل تعقیبی شفه

واریانس یک طرفه (ANOVA)					
کارکرد فضا و سرمایه اجتماعی					
	Sum of Squares	df	Mean	F	Sig.
Between Groups	۱۵/۹۶	۳	۳/۶۰	۶/۳۱۲	۰/۰۰۱
Within Groups	۲۱۵/۲۳	۴۶۶	۰/۵۷۹		
Total	۲۳۱/۱۹	۴۶۶			
Multiple Comparisons					
Scheffe					
زمان	کارکرد فضا	کارکرد فضا	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
میان ظهرگاهی (ساعت ۱۱ تا ۱۳)	تجاری - اقتصادی	تفریح و گردش حرکت گرا	* -۰/۱۰۰۰	۰/۱۵۴	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش جمع‌گرا	* -۰/۵۲۵۰	۰/۱۵۲۷۰	۰/۰۰۰
		دینی - مذهبی	* -۰/۸۵۰۰	۰/۱۷۱۴	۰/۰۰۰
	تفریح و گردش حرکت خطی	تجاری - اقتصادی	* -۰/۱۰۰۰	۰/۱۵۴	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش جمع‌گرا	* -۰/۴۲۵۰	۰/۱۶۴۶	۰/۰۲۵
		دینی - مذهبی	* -۰/۷۵۰۰	۰/۱۵۳۰	۰/۰۰۰
	تفریح و گردش جمع‌گرا	تجاری - اقتصادی	* -۰/۵۲۵۰	۰/۱۵۲۷۰	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش حرکت گرا	* -۰/۴۲۵۰	۰/۱۶۴۶	۰/۰۲۵
		خطی - مذهبی	* -۰/۳۲۵۰	۰/۱۰۹۰	۰/۰۴
	دینی - مذهبی	تجاری - اقتصادی	* -۰/۸۵۰۰	۰/۱۷۱۴	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش حرکت گرا	* -۰/۷۵۰۰	۰/۱۵۳۰	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش جمع‌گرا	* -۰/۳۲۵۰	۰/۱۰۹۰	۰/۰۴
عصرگاهی (ساعت ۱۷ تا ۱۹)	تجاری - اقتصادی	تفریح و گردش حرکت گرا	* -۰/۱۶۲۵۰	۰/۰۶۱۵	۰/۰۰۳
		تفریح و گردش جمع‌گرا	* -۰/۳۸۷۵۰	۰/۱۳۲۷۰	۰/۰۰۰
		دینی - مذهبی	* -۰/۷۱۲۵۰	۰/۱۴۷۵	۰/۰۰۰
	تفریح و گردش حرکت خطی	تجاری - اقتصادی	* -۰/۱۶۲۵۰	۰/۰۶۱۵	۰/۰۰۳
		تفریح و گردش جمع‌گرا	* -۰/۲۲۵۰۰	۰/۱۳۲۴	۰/۰۰۲
		دینی - مذهبی	* -۰/۵۵۰۰۰	۰/۱۴۵۶	۰/۰۰۰
	تفریح و گردش جمع‌گرا	تجاری - اقتصادی	* -۰/۳۸۷۵۰	۰/۱۳۲۷۰	۰/۰۰۰
		تفریح و گردش حرکت گرا	* -۰/۲۲۵۰۰	۰/۱۳۲۴	۰/۰۰۲
		دینی - مذهبی	* -۰/۳۲۵۰	۰/۱۰۹۶	۰/۰۳۵
	دینی - مذهبی	تجاری - اقتصادی	* -۰/۷۱۲۵۰	۰/۱۴۷۵	۰/۰۰۰

نابرابر بودن حجم نمونه در زمان‌های مورد مطالعه و نابرابری واریانس آنها برای مقایسه تطبیقی مقیاس زمانی سرمایه اجتماعی فضاها منجر به استفاده از مدل آماری تی ولچ^۱ گردید. با توجه به نرمال بودن توزیع داده‌ها، نتایج نشان می‌دهد که سطح معناداری (مقدار sig) به دست آمده که در فضاهای مورد مطالعه در زمان میان ظهرگاهی و عصرگاهی کمتر از مقدار (P-value = 0/05) می‌باشد. لذا فرض همگنی واریانس وجود ندارد. مقایسه تفاوت میان زمان میان ظهرگاهی و عصرگاهی سرمایه اجتماعی در فضاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که مقدار (sig, 2-tailed) در فضای تجاری و اقتصادی و فضای خطی پیاده محور کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد که نشان از تفاوت معنادار میزان سرمایه اجتماعی در دو بازه زمانی مورد اشاره است. در فضای جمع‌گرای سبزه‌میدان و فضای دینی و مذهبی امزاده و

^۱ . t welch

مسجد جامع مقدار (sig. 2-tailed) بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد. این یافته نشان دهنده عدم وجود اختلاف معناداری در میزان سرمایه اجتماعی میان ظهرگاهی و عصرگاهی فضاهای با ماهیت جمع‌گرا (سبزه‌میدان و فضاهای دینی مسجد جامع و امامزاده) می‌باشد (جدول ۷). بررسی اندازه اثر بین زمان میان ظهرگاهی و عصرگاهی سرمایه اجتماعی در فضاهای مورد مطالعه بافت مرکزی شهر زنجان نشان می‌دهد میزان اثر کوهن و هدجیز^۱ بزرگ و قوی بوده و مصرف‌کنندگان فضا در دو زمان مختلف با فضای یکسان سرمایه اجتماعی متفاوتی را تجربه می‌نمایند. این میزان در فضای اقتصادی - تجاری دارای اثر متوسط با گرایش نسبی به سمت بزرگ می‌باشد. در فضاهای جمع‌گرا میزان اثر پایین‌تر ۰/۰۵ بوده و نسبت به دو فضای دیگر اثر زمانی کمتری در میزان سرمایه اجتماعی تجربه می‌نماید. در کلیت اثر زمانی فضاها نشان می‌دهد در فضاهای خطی یا فعالیتی حرکت محور با مکث کوتاه و ایستایش اندک، زمان تأثیرگذاری بیشتری بر میزان سرمایه اجتماعی دارد. این در حالی است که در فضاهای جمع‌گرا با ایستایش طولانی‌مدت، اجتماع مداوم، گفتگوی جمعی اثر زمانی کمتر بوده و مصرف‌کنندگان فضا سرمایه اجتماعی روزانه پایداری را اذعان می‌دارند (جدول ۸).

جدول ۷: میزان اثر زمان بر سرمایه اجتماعی در کارکرد فضایی بافت مرکزی شهر زنجان

کارکرد فضا	زمان	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	اندازه اثر کوهن Cohen's d	اندازه اثر هدجیز Hedges' correction
تجاری - اقتصادی	میان ظهرگاه	۵۰	۳/۱۴	۰/۶۴۱	۰/۱۴۷	-۰/۵۲۹	-۰/۵۲۱
	عصرگاه	۶۵	۳/۴۷	۰/۶۲۷	۰/۱۱۰		
تفریح و گردش حرکت گرا خطی	میان ظهرگاه	۶۰	۳/۳	۰/۵۸۰	۰/۱۳۳	-۰/۷۹۵	-۰/۷۸۳
	عصرگاه	۹۰	۳/۷	۰/۴۹۶	۰/۰۸۸		
تفریح و گردش جمع‌گرا	میان ظهرگاه	۴۰	۳/۵	۰/۲۹۸	۰/۶۸۵	-۰/۳۶۶	-۰/۳۶۰
	عصرگاه	۴۵	۳/۶	۰/۳۱۴	۰/۰۵۵۵		
دینی - مذهبی	میان ظهرگاه	۴۰	۴/۰۵	۰/۴۴۹	۰/۱۰۳	۰/۰۲۴	۰/۰۲۴
	عصرگاه	۴۵	۴/۰۷	۰/۶۰۵	۰/۱۰۷		

جدول ۸: شاخص مدل آماری تی ولج سرمایه اجتماعی، زمان و کارکرد فضا در بافت مرکزی شهر زنجان

Independent Samples Test (T- welch)								
نوع فضا	آماره واریانس	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	-۲Sig. (tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
فضای اقتصادی - تجاری	فرض برابری واریانس‌ها	۰/۰۰۱	۰/۹۷۶	۱.۸۲۶-	۴۹	۰/۰۳۰	-۰/۳۳۴۵۹	۰/۱۸۳۲۸
	با فرض عدم برابری واریانس			۱.۸۱۶-	۳۷.۳۰۱	۰/۰۳۴	-۰/۳۳۴۵۹	۰/۱۸۴۲۹
تفریح و گردش حرکت گرا خطی	فرض برابری واریانس‌ها	۰/۲۸۸	۰/۵۹۴	۲.۷۴۴-	۴۹	۰/۰۰۸	-۰/۴۲۰۲۸	۰/۱۵۳۱۵
	با فرض عدم برابری واریانس			۲.۶۳۶-	۳۳.۳۹۱	۰/۰۱۳	-۰/۴۲۰۲۸	۰/۱۵۹۴۴
تفریح و گردش جمع‌گرا	فرض برابری واریانس‌ها	۱.۱۳۱	۰/۲۹۳	۱.۲۶۲-	۴۹	۰/۲۱۳	-۰/۱۱۲۸۵	۰/۰۸۹۴۰
	با فرض عدم برابری واریانس			۱.۲۷۹-	۳۹.۵۰۹	۰/۲۰۸	-۰/۱۱۲۸۵	۰/۰۸۸۳۴
فضای دینی - مذهبی	فرض برابری واریانس‌ها	۱.۷۹۶	۰/۱۸۶	۰/۰۸۳	۴۹	۰/۹۳۴	-۰/۰۱۳۳۲	۰/۱۶۰۲۶
	با فرض عدم برابری واریانس			۰/۰۹۰	۴۶.۴۲۶	۰/۹۲۹	-۰/۰۱۳۳۲	۰/۱۴۸۶۰

باتوجه به یافته‌ها و بحث و بررسی صورت گرفته می‌توان بیان نمود که فضاهای دینی و مذهبی مستقر در بافت مرکزی (مانند مسجد جامع) و فضای مجموعه سبزه‌میدان زنجان با عملکرد جذب جمعیت در فضای وسیع، امکان نشستن و گفت‌وگو اجتماعی را فراهم آورده و

به تناسب ایجاد فضای گفتمان اجتماعی سرمایه اجتماعی بالاتری را نیز برای مصرف کنندگان آن به وجود می آورد. در سوی دیگر علی رغم بالا بودن نسبت سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی خطی پیاده راهی و فضاهای تجاری و اقتصادی (مانند پاساژها، مراکز خرید و...) به دلیل ضعف طراحی نشست و گفتمان در طول فضا، بیشتر حرکت توأم با توقف های کوتاه را برای مصرف کنندگان فراهم نموده و امکان تعامل مبتنی بر گفتمان اجتماعی را محدود می سازد. همین موضوع منجر به کاهش سرمایه اجتماعی در مصرف کنندگان نهایی آن شده است. بررسی تطبیقی این پژوهش با سایر پژوهش های انجام گرفته مانند پژوهش کارمونا (۲۰۰۴)، بودنر (۲۰۱۵)، جکوبز (۱۹۶۱)، عبدالله زاده (۱۳۹۶)، شاطریان (۱۳۹۷)، حلیمی (۱۴۰۰) و قنبری نژاد (۱۴۰۱) نشان می دهد: وجه مشترک همه پژوهش ها اثرگذاری بی بدیل فضاهای عمومی در مطلوبیت سرمایه اجتماعی و ضرورت توسعه آن در فضاهای شهری پرتراکم مانند مرکز شهر است. وجه تفاوت این پژوهش این است که نوع کارکرد فضاهای عمومی در مقیاس عام شهری و در مقیاس خاص مرکز شهر تعیین کننده میزان سرمایه اجتماعی است. نوع کارکرد فضا تعیین کننده نوع مصرف و به تناسب نوع مصرف اثرگذار بر سرمایه اجتماعی می باشد. مقیاس زمانی مصرف فضا تفاوت دیگر پژوهش حاضر با سایر پژوهش های مرتبط است که نشان می دهد مصرف کنندگان فضاهای عمومی مرکز شهر به تناسب زمانی، سرمایه اجتماعی متفاوتی را با توجه به عملکرد فضا دارند.

نتیجه گیری

بروندادهای زیست شهری نشان می دهد سبب ساز سرزندگی اجتماعی ساکنان در بناها و پل ها و راه های عنکبوتی بزرگ خلاصه نشده است بلکه آنچه روان و رفتار شهروندان را اجتماع مدار می کند فضاهایی است که بتوان در آن قدم گذاشت، استراحت کرد، گردش نمود و در محیطی خوشایند گفتگو ساخت. فضاهای عمومی شهر از جمله این فضاها هستند که بستری برای مصرف اجتماعی شهروندان در غالب های مختلف می باشد. به لحاظ هویتی، تاریخی در ساختارهای فضایی هر شهری، مرکز شهر همیشه محل اجتماع، تردد و حضور انبوه شهروندان می باشد که بهانه های مختلف کار، گردش، خرید، استراحت، عبادت، فضای مصرف انبوه را ایجاد می نمایند. فضاهای عمومی مستقر در مرکز شهر به تناسب مکانی و زمانی فضای مصرفی را ایجاد می نماید که به عنوان یکی از قطب های ایجاد و تقویت کننده سرمایه اجتماعی است. مصرف کنندگان به تناسب عملکرد فضا، سرمایه اجتماعی متفاوتی را ایجاد می نمایند که این سرمایه نقش مهمی را در برنامه ریزی و توسعه شهری دارد. این پژوهش با بررسی اثر کارکردی فضاهای عمومی مستقر در مرکز شهر زنجان به این مهم دست یافت که نوع کارکرد مصرفی فضاهای عمومی مرکز شهر در نوع و میزان سرمایه اجتماعی اثرگذار می باشد. یافته ها نشان داد که سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی مرکز شهری متوسط روبه بالا می باشد که میزان آن با توجه به نوع کارکرد فضا متفاوت از هم می باشد. سرمایه اجتماعی در فضاها عمومی متفاوت، عملکرد متفاوتی را دارا می باشند. فضاهای عمومی با کارکرد مصرفی جمع گرا سرمایه اجتماعی مطلوبتری در مقایسه با فضاهای عمومی با کارکرد مصرفی مکت، توقف کوتاه و حرکت محور دارند. عمل زمان در فضاها با توجه به نوع کارکرد مصرفی فضا در میزان سرمایه اجتماعی تاثیرگذار است. در فضاهای با کارکرد مصرفی جمع گرا با ماهیت توقف، ایستایش و گفتگوی اجتماعی طولانی مدت، عامل زمان اثر گذاری چندانی بر میزان سرمایه اجتماعی نداشته و در هر دو زمان میان ظهرگاهی و عصرگاهی سرمایه اجتماعی مطلوب است. کشیدگی منحنی شاخص های سرمایه اجتماعی در مدل رادار به سمت پیرامون آن بوده که این نسبت در فضاهای با کارکرد جمع گرا کشیدگی بیشتری به سمت پیرامون (مطلوبیت بیشتر) دارد. مقایسه زوجی کارکردها در مدل تعقیبی نشان می دهد کارکردهای فضا و میزان سرمایه اجتماعی اختلاف معنادار با سطح اطمینان ۹۵ درصد دارند. بر اساس مدل تی ولج، تاثیر عامل زمان بر میزان سرمایه اجتماعی تابع کارکردهای فضا می باشد که اثر عامل زمانی در فضاهای عمومی جمع گرا کمتر و در فضاهای مصرفی حرکت محور بیشتر می باشد. پیشنهاد پژوهش حاضر بر این است که طراحی فضاهای عمومی خطی یا فضاهای عمومی تجاری مرکز شهر به عنوان محل تمرکز مصرفی شهروندان بازنگری شده و باز طراحی ترکیبی در ساختار چیدمان مبلمان، سازمان فضا شکل بگیرد تا ضمن حفظ عملکرد فعالیتی، فضای ترکیبی اجتماع مدار مبتنی بر ایستایش، گفتگو و حرکت را به وجود آورد.

منابع

- افروغ، عماد. (۱۳۷۷). فضا و نابرابری اجتماعی، ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن. چاپ اول، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- احدنژاد روشتی، محسن، اشلقی، مهدی. (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی مولفه‌های هویت مکان در فضای خیابانی آب‌رسان و شریعتی تبریز. نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۶(۸۱): ۱-۲۳.
- برک پور، ناصر و انصاری، محمدرضا. (۱۴۰۱). ارزیابی برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای از منظر پایداری اجتماعی. فضای شهری و حیات اجتماعی، ۱(۳)، ۱-۱۶.
- حسین‌زاده، علی حسین، رشیدی، سارا، و رستمی، ایوب. (۱۴۰۰). مطالعه ارتباط سرمایه اجتماعی با سلامت اجتماعی (مطالعه موردی: جوانان شهر خرم‌آباد). مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۲۰(۵۲): ۳۱۲-۲۹۳.
- حلیمی، شبنم، و قنبران، عبدالحمید. (۱۴۰۰). ارائه سیاست‌های طراحی فضای شهری به‌منظور افزایش انسجام اجتماعی نمونه موردی: محوطه پارک تقوی، شهر اسلام‌شهر. مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری، ۷(۶۳) (پیاپی ۶۳)، ۱۳۹-۱۵۰.
- دویران، اسماعیل. (۱۴۰۲). ارزیابی مؤلفه‌های طراحی فضای زیست فراغتی کودکان (نمونه موردی: بوستان‌های ناحیه‌ای منطقه چهار زنجان). برنامه‌ریزی و توسعه محیط شهری، ۳(۹۱)-۱۰۰-۸۳.
- دویران، اسماعیل. (۱۳۹۲). ارزیابی کارکرد سرمایه اجتماعی در بافت‌های شهری با فرایند تحلیل سلسله‌مراتب (نمونه موردی: شهر زنجان). مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۱(۳)، ۷۵-۵۵.
- دویران، اسماعیل. (۱۴۰۲). ضرباهنگ کاوی قرارگاه‌های رفتاری در بوستان‌های شهری (مطالعه موردی: بوستان بهارستان و ابن‌سینای زنجان). فصلنامه مطالعات شهری، ۱۲(۴۸)، ۲۸-۱۷.
- رشادی، منوچهر. (۱۳۹۹). بررسی ارتباط میان اعتماد و مشارکت اجتماعی (مورد مطالعه: شهروندان شهرهای استان همدان). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۹(۴)، ۹۰۷-۹۳۰.
- رضایی، محمدرضا؛ قاسمی، مسلم و رستم زاده، میترا. (۱۴۰۲). تحلیل فضایی کاربری‌ها در مناطق شهری (مطالعه موردی: منطقه تاریخی شهر یزد). فضای شهری و حیات اجتماعی، ۲(۴)، ۲۰-۱.
- زکایی، حسین، سجادی هزاره، سید حمید، تجاری، فرشاد، و امیرتاش، عبدالرضا. (۱۴۰۰). مدل ارتباطی شبکه‌های اجتماعی، سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی دست‌اندرکاران برنامه‌های ورزشی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های فیزیولوژی و مدیریت در ورزش، ۱۳(۱)، ۱۴۷-۱۶۰.
- سهرابی صمیره، شهلا، نوابخش، مهرداد، و حضرتی صومعه، زهرا. (۱۴۰۱). بررسی عوامل مؤثر بر انسجام اجتماعی شهر اندیمشک (مطالعه موردی: شهروندان اندیمشک در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹). مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۱۲(۴۲)، ۰-۰.
- شاطریان، محسن، و حیدری سورشجانی، رسول. (۱۳۹۷). پایگاه اجتماعی اقتصادی شهروندان و رفتار خرید در فضای شهری (مطالعه موردی: بازار سنتی شهر کاشان). شهر پایدار، ۱(۳)، ۶۵-۸۰.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۹۲). مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، چاپ سی‌سوم، تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- صمدی، علی، موسوی، سید یعقوب، و ازکیا، مصطفی. (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی و کالبدی فضاهای عمومی شهری (نمونه موردی شهر تهران). شهر پایدار، ۲(۴)، ۱۰۱-۱۱۴.
- طاهونی، مهدیه و طاهونی، الهام. (۱۴۰۱). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در بازآفرینی پایدار شهری (مطالعه موردی: محلات شمالی بافت تاریخی - فرهنگی شهر تبریز). فضای شهری و حیات اجتماعی، ۱(۳)، ۷۱-۵۵.
- عبدالله‌زاده فرد، علیرضا. (۱۳۹۶). نقش فضای عمومی شهری در شکل‌گیری اعتماد اجتماعی (نمونه موردی: پارک حاشیه چمران، کلان‌شهر شیراز). آمایش محیط، ۱۰(۳۹)، ۱۵۷-۱۸۱.
- علمی، محمود. (۱۴۰۰). عوامل اجتماعی مرتبط با مشارکت شهروندان تبریز در روند توسعه پایدار شهر. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۱۳(۳)، ۶۷-۸۶.
- غنیمتی، حسن، منصوری، فردین، و داداندیش، پروین. (۱۳۹۹). انسجام اجتماعی و رابطه تشتت هنجاری با آن. مسائل اجتماعی ایران (دانشگاه خوارزمی)، ۱۱(۲)، ۲۳۷-۲۶۵.

- قنبری نژاد ناصری، نداء، و کاظمی زاده، وحید. (۱۴۰۱). برنامه ریزی فضای سبز شهری با رویکرد ورزش، سلامتی و رفاه اجتماعی (مروری). فرهنگ و ارتقای سلامت، ۶(۲)، ۳۳۱-۳۲۳.
- قیصری، نوراله. (۱۳۹۸). مشارکت اجتماعی؛ معناکاوی یک مفهوم راهبردی. مطالعات راهبردی ناجا، ۴(۱۱)، ۳۱-۵۹.
- مجتبیایی، کاظم، نوابخش، مهرداد، کلدی، علیرضا، و زارع مهدوی، قادر. (۱۳۹۹). تأثیر مهاجرت بر تغییرپذیری انسجام اجتماعی. پژوهش نامه نظم و امنیت/انتظامی، ۱۳(۲) (پیاپی ۵۰)، ۵۱-۷۰.
- محمدی، بهشته و شارع پور، محمود. (۱۳۹۷). بررسی ارتباطات اجتماعی جوانان و نحوه تعاملات آنها در فضای پارک (مطالعه موردی: جوانان شهر آمل). فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۲(۴)، ۱۶۶-۱۳۱.
- ملکی، سعید؛ امیری، محمدرضا؛ مرادی مفرد، سمیرا و جوکار، سجاد. (۱۳۹۵). نقش اعتماد اجتماعی در پیشبرد اهداف مدیریت شهری به سوی توسعه پایدار. جغرافیا و مطالعات شهری و منطقه ای، ۵(۱۸)، ۱۰۲-۸۹.
- نیازی، محسن؛ خدمتی، زین العابدین و خوش بیانی آرانی، فاطمه. (۱۴۰۱). بررسی میزان اعتماد اجتماعی و پایداری نسبت به تمایل مشارکت اجتماعی شهروندان شهر کاشان. مطالعات جامعه شناختی شهری، ۱۲(۴۳)، ۳۲-۱.
- Ballet, J., N. Sirven, and M. Requier-Desjardins. (2008). Social capital and natural resource management: a critical perspective. Journal of Environment Development 16:355-374. <http://dx.doi.org/10.1177/1070496507310740>
- Bodnar, J. (2015). Reclaiming public space. Urban Studies, 52(12), 2090-2104. <https://doi.org/10.1177/0042098015583626>
- Carmona, M., Freeman, J., Rose, S., & Woolley, Helen. (2004). The Value of Public Space: How High Quality Parks and Public Spaces Create Economic, Social and Environmental Value. *Public Space*.
- Carpentier, Nico (2012), "The Concept of Participation, if They Have Access and Interact, Do They Really Participate?", Revista Fronteiras –Estudos Midiáticos, 14(2), (164-177).
- Coleman, J. (1944). Foundation of social theory, Belknap press, p1-495
- Cox, J. (2010). Immigrant Assimilation, Trust and Social Capital, Forschungsinstitut, zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 5063 July 2010, Bonn Germany.
- Elmi, Mahmoud. (2020). Social factors related to the participation of Tabriz citizens in the process of sustainable development of the city. New Perspectives in Human Geography (Human Geography), 13(3), 67-86 [In Persian].
- Fedor, C. G. (2019). Social capital and community development: Case study. Social Research Reports, 11(1), 65-77.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History, The National Interest. No 16.
- Ievdokymov, V., Lehenchuk, S., Zakharov, D., Andrusiv, U., Usatenko, O., & Kovalenko, L. (2020). Social capital measurement based on "The value explorer" method. Management Science Letters, 10(6), 1161-1168.
- Jariego, Isidro & De la Peña Leiva, Adriana & Arenas Rivera, Claudia & Alieva, Deniza. (2019). Personal networks, social media, and community cohesion in the strategies of peace-building agents in Colombia to counteract the segregation of displaced populations: MAYA-JARIEGO et al. Journal of Community psychology, 47. 1300-1312.
- Keyes, C. L. M. & Shapiro, A. D. (2004). Social Well-Being in the United States: A Descriptive Epidemiology." In: Brim, O. G; Ryff, C. & Kessler, R. (Eds.), How Healthy Are We? A National Study of Well-Being at Midlife, Chicago: University of Chicago Press.
- Kokubun, K., Ino, Y., & Ishimura, K. (2020). Social capital and resilience make an employee cooperate for coronavirus measures and lower his/her turnover intention. ArXiv preprint arXiv, 2007.07963.
- Mehta, V. (2014). Evaluating Public Space. Journal of Urban Design, 19(1), pp. 53-88. <https://doi.org/10.1080/13574809.2013.854698>
- Mignone, a. (2009). Social Capital and Aboriginal Communities: A critical assessment. Journal de la santé autochtone, novembre.

- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon and Schuster.
- Rose , R .(1999). getting Thingsdone in an Antimodern sosity: social capital network in Rosia. In Dasgopta And serageldin 1999:71-147.
- Sagan, H. N. (2015). Specters of '68: Protest, Policing, and Urban Space. UC Berkeley. ProQuest ID: Sagan_berkeley_0028E_15521. Merritt ID: ark:/13030/m5k38z3n. Retrieved from
- <https://escholarship.org/uc/item/5fw554xm>